

МЕМОАРИСТИКАТА ЗА ВАПЦАРОВ — АКТИВ И ЗАДЪЛЖЕНИЯ

Катя Янева

В изучаването на Вапцаров мемоаристиката има важен дял и по напредък сериозно съперничи на научните разработки. Материалът започна да се натрупва отрано, в първите години след Девети септември, броят на публикациите расте: спомените на най-близките — майката на поета, Елена Вапцарова, на съпругата му, Бойка Вапцарова, на неговата сестра, Райна Вапцарова; разказите на другарите му Христо Радевски, Младен Исаев, Георги Караславов — някои отделени в книга; множество спомени в пресата и главно — няколкото големи мемоарни сборника — на академията (1953), на „Български писател“ (1966), новия том „Никола Вапцаров. Спомени за поета и революционера“ (1979). Събрано е богатство, което е ценено от читателите и изследователите. С повече усилия — организирани и целенасочени — то може да добие завършен вид. За успешното довеждане работата на мемоаристите докрай обаче има още едно непременно условие — да не се губи време. Точно мисълта за вредата от пропусканите дни е причина да напиша следващите страници.

Можем да приемем, че отбелязаните три сборника отразяват едно след друго равнищата на мемоаристиката, свързана с името на Вапцаров, и създават удобство да се проследи пътят ѝ. Известно е, че такива книги се градят от разнородни материали. Колкото по-широк е бил кръгът на познанствата на историческата личност и съответно — колкото повече хора се заемат да свидетелствуват, толкова по-голямо е разногласието: авторите имат свои индивидуални характери, на различна основа и различно по близост е било общуването им с човека, за когото пишат, не са еднакви и техните възможности да изложат преживяното. Тук естествено се преплитат вълнения от различен характер, очертават се несъгласия и т. н. В цялото разногласие обаче се долавят общи акценти, които оформят неповторимо облика на сборника от дадено време — епохата е моделирала сходно отношение към личността-обект, внушила е на отделните автори сроден поглед към миналото, близки разбирания за изискванията на жанра, в който се пише. Сборникът от 1979 г. не можеше да се появи такъв, какъвто е, двадесет години по-рано, дори всичките му автори да бяха написали още тогава спомените си. Но и академичният от 1953 г., преиздаден дума по дума, ще бъде анахронизъм. Мемоаристите са наши съвременници и тяхната „памет“ закономерно реагира на настоящето.

Първият обмен сборник спомени — „Никола Йонков Вапцаров. Спомени, писма, документи“. С., БАН, 1953 (Хр. Радевски, П. Зарев, В. Александров, Ел. Димитрова, Д. Минев), отдавна е библиографска рядкост. Той включи най-рано написаните спомени за Вапцаров — едва ли не веднага след неговата героична смърт. Непосредствени, развълнувани, авторите бяха обединени от

едно предимство и едно затруднение — липсата на историческа дистанция. Естествено ударението падна върху „откриването“ на Вапцаров — обикновения човек и героя едновременно, поета и работника едновременно. Това удивително единство на личността очевидно най-силно тревожеше духовете, то стана основната мисъл на мемоаристите, към нейното доказване се ориентира фактическият материал. Патосът на „представянето“ наложи в сборника, както и във всички спомени поотделно, предимството на емоционалното начало (пред „дребнаво“ фактологическото), превеса на впечатления-характеристики (пред детайлите на портрета). Тази книга направи читателя свидетел на общия за близките на Вапцаров интимен „преврат“ — Кольо, Моряка, приятелят се превръщаше в Никола Вапцаров — национален герой, поет от висока класа. (В по-късно написаните спомени за Вапцаров съзнанието за неговата историческа величина вече нямаше да бъде откритие, то щеше да бъде своеобразно предварително „затруднение“ за мемоариста, щеше да потиска непосредствеността, да налага „разстояние“ — въобще, да активизира едно вътрешно съобразяване с новото, посмъртно битие на близкия. Казано иначе, с оглед практиката за Вапцаров хората по-трудно щяха да се решават да пишат спомени, а решили веднъж, щяха да имат пред себе си два образа — на своя Кольо и на прославения поет.)

Не само в „припомнянето“ на Вапцаров, а и в жанрово отношение сборникът на академията носеше белезите на началото — през 1953 г. работата в мемоарния жанр не беше литературоведски поставена. „Практиката“ относно антифашисткото минало само набираше заглавия. В същото време в научните публикации подходът към живота и делото на Вапцаров се очертаваше повече като емоционален, отколкото изследователски. Безпристрастното анализиране изглеждаше неуместно и патосът на прославата неведнъж изтласкваше научните намерения на заден план. Беше време, когато Вапцаров повече се популяризираше, отколкото изследователски овладяваше в публикациите. В същата насока сборникът на академията направи много. Ценността му за науката щеше да се прояви по-късно. Той имаше качество, неотменно ценено и днес — беше събрал най-живите спомени.

Вапцаров привличаше и задължаваше все повече. Към мемоарите се обръщаха все повече не само поради привлекателността на личността му, а и поради задълбочаване на литературоведските интереси. Оказа се, че спомените са незаменим извор на материал за науката. Те продължаваха да се печатат — не планомерно, по различни поводи, в различни издания из страната. През 1966 г. в поредицата „Българските писатели в спомените на своите съвременници“ се появи томът, посветен на Христо Смирненски и Никола Вапцаров. На мемоарите за Вапцаров бяха отделени 300 страници, колкото и за Смирненски. Очевидно тук не би могъл да се побере нарасналият мемоарен материал, съставителят Васил Александров направи подбор — съобразно с характера на поредицата, съобразно с нарасналия интерес на литературната наука към Вапцаров и — съвсем нормално — съобразно със своите връзки с Вапцаров (литературнотворчески). Сборникът постави ударението върху поета. На страниците му присъствуваше историческа личност, чиято стойност в развитието на българската литература беше всенародно призната и осъзната, не будеше никакво съмнение със своята величина. Вапцаров беше станал и международно известен — с единството на поезия и борба, с революционния си подвиг. Нотките на почуда, на внезапно възхищение, присъщи на първите спомени, в новите мемоари не се забелязваха. Нов стремеж обединяваше материалите в сборника от 1966 г. — да се очертае изграждането на поета, по-пълно да се представи той в различни среди, да се проследят насоките на интересите му и т. н. Авторите не бяха вече така „патосни“, скъпиях се да извяват възвращенията си, но желаеха да припомнят нещата по-точно, смятаха, че ще бъде от полза паметта да се „понапрегне“.

понякога се стараеха да обясняват отношенията, събитията. В духа на 60-те години, които гледаха към близкото минало не само с почит, но и с амбицията за всестранно осветляване, мемоарите се превръщаха в хранилища на свидетелствата. Книгата даваше основание да се обърне внимание върху работата на мемоаристите и да се поощри вече целенасоченото събиране на липсващи материали. Равносметката можеше да стане и в светлината на общото състояние на жанра — много обогатен количествено, той не само заинтересоваше все повече творци и се радваше на разнообразие в проявите си, но и активно теоретически се изясняваше. За съжаление равносметка, поне на книга, не беше направена. Фактически тя се извърши по друг начин — множеството научни публикации, монографични трудове, колективните работи „Българската критика за Никола Вапцаров“ (1969), „Никола Вапцаров. Нови изследвания“ (1970), „Никола Вапцаров. Нови изследвания“ (1980) доказаха ползата от усилията на мемоаристите и дадоха импулси за продължението им. Някои от първите автори на спомени преработиха разказите си — с подчертано внимание към факта, датата, името (нещо, което пренебрегваха преди). Други разшириха спомените си, насичайки ги с информация. Появиха се нови автори. Документалното начало все повече се уважаваше. Практически се наложи и друго — преодоляване на спонтанността в написването на спомени: в Института за литература се изготвяше летопис за живота и творчеството на поета, издирваха се близки, колеги, другари, за да дадат допълнителни сведения — това вече беше целенасочена работа с автори за попълване на празноти, за уточняване на факти.

Поради всичко това можеше да се очаква, че третият мемоарен сборник за Вапцаров ще бъде и крайният етап на дългогодишното дело. Появил се през 1979 г., той носи белега на една развълнуваност около патриотизма на Вапцаров — напълно обяснима впрочем, — която, от една страна, придаде на спомените неповторимо звучене, показва мемоаристите съвременно мислещи, разкри вътрешната страстност на отношението им към историческата личност, но, от друга страна, донякъде попречи на спокойната, уравновесена в насоки, работа по всестранното осветляване биографията и творчеството на Никола Вапцаров. Така че най-новият мемоарен сборник представлява богата мемоарна сбирка с емоционален и документален акцент върху българското национално самосъзнание на поета.

Книгата е дело на изд. „Български писател“, редактори са Георги Караславов, Младен Исаев, Петър Пондев, при съставянето е сътрудничил Васил Александров, съдействие са оказали Институтът за литература при БАН и софийският музей „Никола Вапцаров“. Виждаме, че са били обединени усилията на Вапцарови близки и на литературни работници — ползотворно обединяване, защото позволява едно уравнивяване на приятелската субективност и хладния научен стремеж към обективност. Използуван е целият наличен мемоарен материал за поета (с много малко изключения), 600-те страници респектират, но съставителите са предпазили сборника от възможността да бъде механично повторение на двата предходни, както — и да бъде само разширено тяхно преиздание. Най-малко може да се каже, че 70-годишният юбилей на поета ни задължи да преиздадем спомените. Наистина през 1979 г. рожденият ден на Вапцаров имаше величината на национален празник и беше отбелязан с изобилие от публикации, но това беше естествено — през всички тези години, дори не от разстрела, а от началото на творческия си и революционен път, Вапцаров все по-пълно и по-убедително се разкриваше пред своя народ, делото му — и в поезията, и в борбата — се осъзнаваше все по-категорично в неговата действителна величина, отношението към него от удивление, възхищение и благодарност прерасна в отношение като към безценно народно богатство от нравствени, идейни, естетически ценности. А такова отношение — покрай другото — на-

лага и съответната отговорност, грижовност за опазването му. Такъв белег на грижовност към всичко, свързано с Вапцаров, долавям и в съставянето на сборника „Спомени“ от 1979 г.

Изкушавам се да говоря за качествата на отделните спомени в книгата — някои от мемоаристите заслужават специална и дълбока благодарност, за всичко споделено, други — да им признаем голямото удоволствие, с което четем увлекателните им разкази, трети — да не премълчим възхищението си от живота им памет. Но персоналният отзив при една толкова богата сбирка е невъзможен. Възможно е обаче от характера на книгата като цяло да се направят някои изводи. Преди всичко сборникът „Спомени“ от 1979 г. показва значението на избистрената, ясна позиция спрямо обекта: наложило се е детайлизираното и всестранно внимание, уважението към факта („общите“ приказки стават излишни, страниците се освобождават от тях, личността на поета е абсолютен център на спомена); оценява се и се търси разностранността на осветляването (многого „гледни точки“ позволяват и по-пълна, и по-вярна характеристика). Мемоарите се зачитат и включват не само по ролята на лицето, което ги разказва, в живота на Вапцаров, а и по стойността на свидетелствата за него. Не се пренебрегват кратките спомени, основани на далечно познатство, епизодична среща или дори — несъстояло се виждане. Действувал е принципът за преценяване на един мемоарен факт в съвкупност с всички останали (понякога скромното свидетелство, прибавено към мемоарната маса, добива неочаквана стойност). Забелязва се и диференцирано изискване към отделните автори — от някои се търси по-общата характеристика, обоснованата препенка, свързането на събитията с разсъждения по тях и т. н.; от други се очаква преди всичко фактологическа наситеност, точност. Без да сковава авторите — защото не е прекалено, — това предварително познаване и насочване на техните възможности говори, че в бъдеще е уместно известно разпределяне на задачите между мемоаристите. Реално е между „силните“ автори да срещаме и Христо Радевски, и Иван Масларов например.

Последният мемоарен сборник стига до сравнително най-доброто представяне на Вапцаров. Нямаме по-богата изворова книга за живота и делото му. И това е особено важно, защото нищо повече от спомените — след самото творчество — не ни позволява толкова пълно общуване с един поет.

* * *

Имам намерение да посоча до каква степен днес мемоаристиката е обхванала живота и делото на Вапцаров. Но понеже в същото време ще се отбелязват пропуски, а това вече се говори за предстоящи задачи, предварително ще дам няколко конкретни примера, за да подчертая колко драгоценно е всичко записано и колко разностранна е „приложимостта“ на мемоарния материал.

Няма да се спирам на литературоведските трудове, за които мемоарите са необходими на различни етапи от работата и биват използвани съобразно с проблематиката. Дори ако не борави пряко с тях, литературоведът им дължи едно предварително обличаване с автора на „Моторни песни“, въвеждане в обществено-политическата, културната, битовата обстановка. В много случаи те са дали някое от щастливите „подсещания“, които могат да се превърнат в повод, напътване, доказателство. Не вярвам, че има литератор, който изучава Вапцаров, пренебрегвайки разказаното от неговите близки.

А когато се подготвят документални книги за Вапцаров, мемоарният материал има първостепенно значение. И пропуските в него стават нетърпими. Имаме красноречиви доказателства с Летописа на Вапцаров (1978) и с протичащата в момента подготовка за публикуване на неговото ръкописно наследство.

Летописът е една от книгите, които въобще не можеха да се напишат, ако предварително не беше натрупан мемоарен материал. Единствено спомените можеха да компенсират недостига на документи. А за живота на Вапцаров те осезателно не достигат — документирано е по-добре творчеството, понеже голяма част от ръкописите са запазени. Позната е човешката скромност на сега прославения поет, неговото поведение, чуждо на всяка грижа за обезсмъртяване, несъобразимо с предварително внимание към собствените следи — архиви, вещи и др. Известна е и противодържавната му — в рамките на фашистката държава — дейност, ежедневието му — особено през един период, — свързано с рискове, нелегални срещи, анонимни връзки. След всичко това не можем да разчитаме на добра документация. И все пак Бойка Вапцарова пристъпи към създаване на Летописа за живота и творчеството на поета. Тя се ориентира към широко използване на събраните спомени. Самата тя имаше опит като авторка на мемоарни книги, но беше издирвала и документални свидетелства, беше привличала и нови мемоаристи. Летописът — на мемоарна основа — даде задоволителна картина на Вапцаровия живот — по години, месеци, дори дни. Не можем да упрекнем авторката на слабо „представените моменти“ — в тях съвсем ясно разчитаме недостига именно на мемоарен материал. Защото при използване на спомени в такъв род научни изследвания има едно задължително условие — поради естествената им субективност те да бъдат третираны като суров материал, подлежащ на съпоставяне, проверка, уточняване. За установяване на един биографичен факт авторката не можеше да се позове само на един мемоарист (включително и на себе си). Тя трябваше да разполага с повече свидетели, които един друг да се коригират, отричат или потвърждават. В добрите си страници Летописът показва, че мемоарите могат да документират живота на Вапцаров. Обратно — „мемоарното“ звучене на редица страници издаваше недостиг на мемоари, принуда за авторката да разчита само на своята памет, несверена с други. Един подробен прочит на Летописа можеше да заключи кога Б. Вапцарова е подценила субективността на спомена и кога е била принудена да се примири с нея по липса на доказателствен материал. Смятам, че когато критиката пропусна да разгледа Летописа от тази страна, пропусна една много удобна възможност — да види цялостното състояние на мемоаристиката за Вапцаров — защото тъкмо тази книга беше своего рода преглед на наличното и липсващото.

Текущата работа по издаването на Вапцаровото ръкописно наследство отново, и то много сполучливо, се свързва с мемоарите. Те се възприемат като едно необходимо допълнение към ръкописното наследство. Б. Вапцарова и М. Шишкова, издирващи с внимание всичко запазено, имат ценната помощ на мемоаристиката. Без спомените на Вапцаровите близки множеството от неговите ръкописи щяха да останат без своя „биография“ — сега те я имат; без достатъчно убедително тълкуване — сега те го получават с огромно улеснение. Историята на една творба, на една наброска се поднася задълбочено и документирано в богатите коментари към текстовете, уточнява се поводът, времето на записване, настроението, намеренията на поета, отбелязват се етапите на работа, самопреценките на твореца, посрещането на стиховете от другарите му, отпечатването, разпространението, отзвукът. Това, което не може да се види в самия ръкопис или донякъде може, но трябва да се доуточни — казват го спомените. Естествено и тук се има пред вид субективността на мемоарното свидетелство, но тя не е така решаваща, както при съставянето на Летописа, а и омаловаването ѝ става и по други начини.

В реда на това изтъкване ползата от сборката спомени за Вапцаров ще кажа, че когато се стигне до документално изложение на неговата биография, въпросът с мемоарния материал ще трябва да е вече напълно решен. Ако нашата наука

поддени мемоарите дори само като отлага попълването им, бъдещият биограф на Вапцаров неведнъж ще трябва да отминава с мълчание моменти от живота му или да прибъгва до неуместните фрази от рода на „предполага се“.

Ако е от полза за една наука да бъде предизвикана пряко, ребром да ѝ се поставят задачи — а съм убедена, че това е така, — то мемоаристиката оказва на литературознанието и такава услуга. В спомените на отделни лица за Вапцаров напълно естествено се явяват противоречия. Сами по себе си те са доказателство за автентичността на мемоарите, за уважаване авторството. Невинаги са незначителни. Понякога засягат съществени въпроси. Някои от тях могат да се решат чрез набиране на допълнителни спомени, т.е. да се изяснят в кръга на самите мемоаристи. Но други са нещо повече от несъгласия между автори и в тяхното решаване трябва да се намеси изследователят. Това са вече конкретни изисквания спрямо науката — мемоаристите са в правото си да настояват.

* * *

Докъде в същност са стигнали мемоаристите в реставриране живота и делото на Вапцаров, в кои насоки им предстои още работа?

Все по-добре се изяснява потеклото на Вапцаров. В последния сборник по-широко от друг път са представени банскалите Везюви и Проданичини, обърна се внимание върху онази обстановка на непокорство и бунт в поробения Пирински край, за да се изтъкне родолюбивият революционен дух, наследен от поета. Доскоро относно ранните години на Вапцаров мемоаристиката разчиташе главно на спомените на майката. Нейни бяха най-подробните разкази за малкия Никола. Сега имаме повече свидетелства — на родственици, съграждани. Някои написани много живо. Други — с ценни допълнения. На първо място ще отбележа спомените на брата, Борис Вапцаров. Той имаше моралното право и задължение да допълни спомените на баба Елена. Въпреки че напоследък доста разшири мемоарите си, смъртта му попречи да разкаже всичко, което можеше — знаем, че двамата братя са били свързани не само с кръвно, но и с духовно родство, били са съратници в антифашистката борба, живели са дълго време заедно. . . За детството и юношеските години на Вапцаров е уместно да се включат с разкази още автори — хора, които познават Вапцаровите близки — противоречивата личност на бащата, недокрай представената интересна личност на неговата майка, брата, сестрата — всичко това безспорно ще може да се отнесе към образа на самия поет. Не е безполезно да се обогати и представата за Банско от младостта на Вапцаров — за бита му, обществено-политически събития, за открояващи се личности. Всички свидетелства ще имат стойност не само по отношение на Вапцаров, но ще допринесат и за обезсмъртяването на историята на македонските българи.

Ученическите години на Вапцаров — в Банско, Разлог и Машинното морско училище, Варна — винаги са били най-добре възстановявани от мемоаристите. Още за сборника на академията живо се бяха отзовали съученици, преподаватели, връстници. В последния сборник имаме удоволствието и разбираме удобството от свидетелства на повече хора за едно и също време, за едни и същи събития. Разказите се „наслагват“, взаимно се допълват и личността на Моряка се очертава зримо. Не може да се направи упрек, че е пренебрегната една или друга страна от битието на ученика. Говори се за неговия начин на живот, за другарската му среда, за предпочитанията му към един или друг човек. Информирани сме за неговите училищни занимания, но и твърде широко — за интересите му към театъра, музиката, книгата. Припомнят се неговии пристрастия, изреждат се постъпки, издаващи оформянето на характера. Наред с външния портрет се изгражда и представата за личността на младия Вапцаров. Тези спомени са необ-

ходимо допълнение към оцелелите ранни ръкописи. Успоредното им четене ни уверява, че спомените съдържат верни наблюдения, че в паметта на съученици и учители е останало най-впечатляващото у Вапцаров, че главните моменти от живота му тогава са „записани“... И този раздел би могъл да се обогати, макар и с големи трудности. Има смисъл да се вложи труд в проследяване идейното израстване на Моряка, в припомняне на негови съждения за изкуството и литературата, изказвания по обществени и творчески въпроси. Съзнавам, че допълване именно в тази насока е мъчно — минало е много време, а и такива неща по-слабо се запаметяват (в сравнение с битово-външното, за което досега по-охотно се говори). Ако се примирим с липсите тук, поне трябва да се уверим, че и за по-късните Вапцарови години с пропускането на време положението ще се окаже същото.

Периодът 1932—1936 г. (Кочериново) е също между сравнително добре зачетените от мемоаристиката. По-интимния поглед към преживяното осъществява главно Бойка Вапцарова. Тя няколко пъти разширява мемоарите си, като открито се стремеше към все по-голяма изчерпателност. Но ценни сведения дават колеги на младия работник от фабриката, съседи, приятели, хора, които са му помагали в особено оживената му културна дейност. При оглеждането на този период в мемоаристиката за Вапцаров се убеждаваме категорично колко важно е да се привличат мемоаристи от различни среди. Вапцаров е среден техник. В Кочериново започва неговата професионална работа. Той влиза във фабричния колектив и с това се приобщава към една среда, която и на най-прогресивните от тогавашните български литературни критици нямат да е толкова близка — средата на българската работническа класа. В продължение на целия си трудов живот Вапцаров ще бъде сред пролетариите. И не само телом, а дълбоко духовно ангажиран и активен. Сред работници той ще реализира дарбата си на масовик, с трудовите проблеми на работническия колектив ще обвърже проявите си на профдеятел, тук ще открием и първите му стъпки на партийен функционер. Неотделят от класовата среда ще бъде и неговото творчество на всички етапи от съзряването си. Хората от работническите среди са едни от най-меродавните мемоаристи за Вапцаров. Признаваме това още по отношение на Кочериново. Но този общителен и щедро надарен човек не живее само в машинната зала. Той поддържа близко приятелство с младежи—студенти, учители, ентузиастни на читалищното дело. Обичат го приятелите на брат му, знае го горноджумайската интелигенция — ето още един кръг мемоаристи. Започват и нелегалните събрания, работата по партийни ядки, конференцията в местността Фенерка — Вапцаров се утвърждава като добър конспиратор, включен е в РК на нелегалната БКП, получава все по-отговорни задачи, свързва се с нови хора — очертава се много важната група на свидетелите за неговата партийна работа — пак мемоаристи от друга среда. Свидетелствата на хората от всички тези кръгове са ни необходими. Засага към паметта на Вапцаров са се издължили най-добре родствениците му, съратниците в легалните форми на партийната борба, помощниците му в просветната дейност. Очакваме повече спомени от работници за Вапцаров в трудовата обстановка на фабриката, от тогавашни комунисти — за първите му стъпки на нелегален, от близките му — за тогавашните му литературни опити. Едва ли можем да кажем „стига“, когато се натрупва мемоарен материал за такова време, за толкова събития в ежедневието и толкова решително вътрешно движение у личността. Напротив, всяко ново свидетелство ще бъде оценено, всеки нов автор на спомени — добре дошъл. С пасивно очакване и с преиздаване на наличното не трябва да се задоволим.

Естествено централно място в съществуващия досега мемоарен материал за Вапцаров заемат спомените за годините след 1936, годините на Вапцаровата цялостна реализация като творец и революционер, годините на най-широко и

най-съдържателно общуване със съвременниците, най-сериозно самовглъбяване, най-плодоносните години за личността и за народа ни. През тези години познанствата на поета именно поради разнопосочните му интереси и дейност са най-многобройни и различни, така че и мемоаристиката предполага широк кръг сътрудници и особена значителност на разказаното от тях, предполага също голямо внимание към тези разкази, вискателност към авторите. Признаваме голямата заслуга на мемоаристите за „показването“ на зрелия Вапцаров. Ако не е достигнато желаното, безспорно е, че се върви по верен път: дадена е думата на хора от всички кръгове, свързани с Вапцаров; цени се способността им да прибавят достоверни свидетелства, не непременно уменията им да разказват; уважава се и „дублирането“ на спомени от две и повече лица; дава се място и на противоречиви сведения. Всичко говори, че се признава богатството и сложността на Вапцаровата личност, че се разбира вътрешното сцепление на многопосочните му интереси и разнообразни прояви.

Широко се откликват със спомени за Вапцаров средите на художествено-творческата интелигенция. Много от спомените срещаме веднага след Девети. Някои така си и останаха завинаги, като спомена на Борис Ангелушев, сърдечни и кратки, други бяха развити в по-обширни разкази — такива са спомените на Радевски, Шмиргела, Караславов. Има писатели като Богомил Райнов, които сравнително късно посегнаха към перото на мемоариста. В последния сборник намираме компактна сбирка от спомени на известни наши писатели, художници, скулптори, артисти, драматурзи — хора, които са били не само приятелската, но и творческата среда на Вапцаров, негови учители в изкуството или последователи в търсенията му, или просто близки в творческите му тревоги. Безкрайно интересни са тези разкази, неизмеримо и в различни отношения — полезни. А би могло към тях да се добавят повече спомени и на по-младите — тези, които по творческа изява са били „връстници“ на Вапцаров или дори „начинаещи“. Не бива да ни смущава, че познанството е било епизодично или недостатъчно близко — ще търсим погледа на друго поколение. По-младите съвременници на Вапцаров трябва да бъдат по-активни мемоаристи и по друга причина — мнозина от тях имат повече впечатления за началното приемане на творчеството му, за разпространението на стиховете му сред ремсовата младеж, за „прилагането“ му в конкретни ситуации — наложителни спомени при положение, че официалният и съответно документиран отзвук е слаб.

Много по-малко автори от работническите среди в София говорят за Вапцаров. В новия сборник са включени някои нови имена, но сравнени с представителния авторски колектив от писатели и художници, те са чувствително по-малко. Може би на пръв поглед така трябва да бъде, нали говорим за поета Вапцаров. Не, така не трябва да бъде. Естествено е писателят по-лесно да откликва на необходимостта да се „припомня“ Вапцаров, обяснимо е, че Ангел Тодоров или Магда Колчакова, или Росица Босева, или Иван Аржентински — все работници на културния фронт — по-охотно ще седнат пред белия лист, отколкото бившият техник, инженерът, колегата от жп. депото. Тези хора не само трябва да бъдат канени по-настойчиво, но трябва просто да бъдат издирени, без да се губи време. Мълчанието в никакъв случай не е забрва. Питаме ли се колцина неизвестни труженици пазят частици от скъпия на целия народ образ? И ако за всички е ясно, че един Христо Радевски е бил длъжен да разкаже за Вапцаров, дали също толкова е ясно, че и техникът или общият работник, колега от еднокоя си година, е длъжен да направи същото, а ако самият той не знае това — трябва да му го кажем и да помолим за спомените му. Няколкото написани от такива хора спомени потвърждават мисълта, че образът на Вапцаров печели от разностранните погледи, че трябва да държим на това и всяка упоритост в издирването на мемоаристи е оправдана. (Ще си позволя само да кажа, че точно

за последните години от живота на Вапцаров мемоарните материали от трудовата среда на поета имат неоспоримо предимство за изясняване обществената му дейност и особено организационната му партийна работа. Това, което ни дават спомените на творческата интелигенция в това отношение, са повече впечатления, вторични заключения. Партийният функционер Вапцаров се проявява в железопътното депо, в Съюза на техниците, в Индустриалния квартал. Преди да стане сътрудник на Военния отдел на ЦК, все още „начинаещият“ поет отдавна е комунист с организационен опит. Това потвърждават комунистите от депо София, членовете на профопозицията в Съюза на техниците, работниците от партийната група в Индустриалния квартал, където е членувал, изнасял доклади и дори... речитирал стиховете си. Много по-различен Вапцаров виждат тези хора в сравнение с именитите тогава пролетарски творци. По-различен, но необходим образ за съставяне на ярната представа. Разбира се, най-много за литературната дейност на поета могат да разкажат колегите му — творческите им контакти с Вапцаров са известни, те са обезсмъртени и в самото му творчество. Но хората от работническите среди и съратниците в революционното ежедневие могат да доизяснят и литератора Вапцаров — те имат преки наблюдения за това, как „пише“, как и с кого споделя написаното, помнят как се е „чувствувал“ той като поет, как са го приемали самите те. Става дума за един непрофесионален поглед върху творческия процес и т. н.

За последните, решителни години на Вапцаров е събран много материал и... много недостига. Известно е колко трудно се събират данни за нелегална, крайно опасна и отговорна революционна дейност, при това — съвсем не ограничила личността, не потиснала творческите стремежи. Мнозина от съратниците на Вапцаров са загинали. Други не са го виждали въобще или са работили с него, без да го познават. Трябва ли да се изтъква ценността на всеки ред? Засега количествено преобладава материалът за процеса. Има много „впечатления“, „досесания“, огорчават пропуснати дати, всяка небрежност въобще, дори спрямо второстепенни неща, дразни. Мемоарите за последните Вапцарови години ни държат в най-силно напрежение, те имат и най-трудната задача — да заместят липсващата документация, затова ни правят особено възискателни — към достоверността, към съдържателността. Във всички случаи желаем тяхното умножаване, разширяване, детайлизиране. Трябва да разчитаме и на досегашните, и на нови мемоаристи.

* * *

Попълвайки по-нататък мемоарния фонд за Вапцаров, ще трябва да се съобразяваме с протеклите в жанра изменения — някои от тях отбелязах, когато проследявах по-крупните издания на мемоарни сборици. През няколкото десетилетия на натрупване спомените за Вапцаров чувствително измениха облика си (не без връзка с развитието на жанра в съвременната ни литература и поради това представляват извънредно любопитен материал за изследователя). Един специалист няма да се колебае, отнасяйки даден спомен към 1947 г., друг — към 1980 г. Първите мемоари, особено по-обемните, се подлагаха на литературна обработка. Бележистично „дадените“ мемоари бяха на по-голяма почит от скромните разкази по памет. Някои от мемоаристите направо предпочитаха да оформят книгите си като повести. Други се стараеха поне да имат „художествен“ език. Не се наемам общо да съдя колко бели е направила „творческата“ фантазия, но смятам, че всеки бъдещ учен, който ще се обръща към Вапцаровата мемоаристика, ще бъде доволен, ако до разгърнатия „бележистично“ спомен намери непротивенциозния му документален двойник (от същия или друг автор).

Все пак у нас не се появи белетристично произведение, което да „експлоатира“ наличния мемоарен материал. Може би защото, докато се набираха спомени, успя да нарасне и насрещната вълна — интересът към документалистиката. По неписаните закони на времето авторите започнаха да обръщат подчертано внимание на информационната стойност на своите разкази, стремяха се да вместят повече данни за човека и поета Вапцаров. Този стремеж съпътствуваше засиления научен интерес към Вапцаров, който последва популяризацията. Мемоаристите дори започнаха да говорят за „научност“ на своите трудове. Едно показателно издание в това отношение е третото поредно на „Спомени“ от Б. Вапцарова (1969) — особена книга. Мемоарна в основата си, тя не приключваше с преживяното от авторката, на страниците ѝ се намираха документи (подкрепящи мемоарния текст), чужди разкази, преразказ на чужди сведения. Писма, протоколи, извадки от печатани и непечатани спомени — всичко това говореше за стремеж към достоверност, за уверение, че мемоаристът съобщава истината. А също — че авторката се стреми да обхване повече жизнени факти, повече от пряко известните ѝ. Не, това не беше мемоарна книга — беше по-скоро опит за биография на мемоарна основа. За бъдещата работа е поучителна — едно съединяване на мемоарен и документален материал.

Ново превращение откриваме в мемоарите от 1979 г. Претенциите спрямо Вапцаров в чужбина предизвикаха интересна модификация на мемоара — той придоби вида на публицистична, емоционално наситена и дискуссионно звучаща творба. Конкретният момент накара мнозина автори, които вече бяха написали спомени си за Вапцаров, отново да посегнат към перото, но да не бъдат вече спокойно излагащите събитията мемоаристи, а развълнувани граждани на днешния ден. Те „възстановяваха“ миналото с цел да отстоят една истина. Мемоарната им дейност беше определено целенасочена. Получиха се творби — да ги наречем мемоарни статии, — чиято тема беше на преден план — патриотизмът на поета, националното и интернационалното му съзнание. Тук мемоарният материал не се поднасяше по обичайному хронологически, той беше „организиран“ от автора с цел да се изясни поставеният проблем. Нещо повече — той се „събираше“ от паметта на автора с оглед проблематиката — в резултат се натрупаха повече сведения за отношението на поета към Пирин, Банско, родната природа, фолклора, литературния език и диалекта, националноосвободителните борби на народа ни, историческите личности и т. н. и т. н. От жанрова гледна точка има време да се преценява кои статии-мемоари бяха сполучливи и кои не постигнаха съединяване на мемоарния материал с публицистичния патос. Ще отбележа между многото автори на такива статии Б. Вапцаров, Шмиргела, Мл. Исаев и ще изтъкна безценността на по-рано написаното в този дух от майката Елена Вапцарова — нейното отворено писмо. Няма по-силно нещо, излязло изпод нейната ръка — и като напомняне за сина ѝ, и като обръщение към сегашните хора, — една кратка скъпоценност в нашата литература. Такива текстове има да говорят много за неимоверната сила на живия спомен в текущия духовен живот на нацията.

* * *

Българската академия на науките е сложила началото на мемоарната сбирка за Вапцаров със споменатия сборник от 1953 г. В последвалите години Институтът за литература е продължавал да издирва автори, да насърчава написването на нови спомени, допълването, разширяването, уточняването на старите. Библиографският каталог разполага с пълни сведения за всички публикации на мемоари в страната — така че може да се състави пълна картина на постигнатото, да се прецени какво липсва и къде и как може да се попълни.

От друга страна, именно в работата на Литературния институт мемоарите за Вапцаров непрекъснато се използват, намират се в постоянно „обращение“, показвайки до каква степен са ползотворни — и за научните разработки, и за документалните изследвания, и за изданията на Вапцаров. Събраният материал с успех може да бъде отнесен и към решаването на проблематика от по-общ характер — из националната история, литературното развитие, развитие на жанровете.

Налага се заключението, че пак академията трябва да завърши делото по мемоаристиката за Вапцаров. Време е събирането и публикуването на спомени да стане напълно премислено, планомерно, принципно изяснено. Първата стъпка е да се набележат бъдещите автори, както и допълнителните изисквания към досегашните. След настоятелната покана не трябва да се изключват всякакви форми на помощ към тях — включително при записването например. Мемоарите трябва да се съхраняват и въобще да се третираят като ценни документи. Ръкописите трябва да се придружават с възможната пълна информация за авторите — през какъв период от живота си този човек се обличава в Вапцаров, в качеството си на какъв (колега, съмишленик, подчинен, сътрудник в някаква дейност), докога е поддържал връзки с него и т. н. (данни от този род невинаги се съдържат в самия спомен, понякога и не могат да влязат в текста, а липсата им ще се чувства от всеки работещ с мемоарите). Задължително е всички мемоари да имат и своята визитна картичка — кога са написани, кога и къде за пръв път са публикувани, преработвани ли са и др. — кой знае защо именно в представителния, най-голям сборник от преди две години всички тези бележки са сметнати за излишни. Академията наистина трябва да се погрижи за пълно и добре снабдено с информиращи бележки издание на мемоарите, издание, което да обедини труда на многото автори и други сътрудници. Става дума за издаване завършен вид на едно дело, което е така напреднало, че е непростително да спрем преди пълния му успех.